

Inhoud

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1 De waarde van een visie	9
Hoofdstuk 2 Ethiek in de school	26
Hoofdstuk 3 Goed werk: de beroepsbeoefenaar	43
Hoofdstuk 4 Goed werk: de professionele leergemeenschap	56
Hoofdstuk 5 Goed werk: ethische professionaliteit	67
Hoofdstuk 6 De leerkracht, onderwijzer of coach?	88
Hoofdstuk 7 Bildung, de kerntaak voor onderwijs?	100
Hoofdstuk 8 Identiteit: onderwijs in 'wie ben ik?'	117
Hoofdstuk 9 Leren in de 21 ^e eeuw	134
Hoofdstuk 10 Over reflectie en levenskunst	153
Dankwoord	173

Voorwoord

Dit boek gaat over het hoe, het waarom en het waartoe van onderwijs. Het vraagt de lezer mee te denken over een visie op onderwijs.

Bij alle hoofdstukken gaat het om een benadering waarbij vragen worden gesteld:

- welke keuzes maken we bij de inrichting van ons onderwijs?
- waardoor laten we ons leiden?
- wat beogen we met ons onderwijs?

Ieder hoofdstuk is daarbij een zoektocht naar achtergronden, naar verschillende manieren van kijken en naar de wijze waarop ideeën worden onderbouwd en leiden tot een onderwijspraktijk. Het boek is niet geschreven om lezers te overtuigen, wel om ze deelgenoot te maken van de zoektocht. Het is bedoeld voor iedereen, die onderwijs een warm hart toedraagt. Dat zijn mijn studenten in de lerarenopleiding, waar ik werk, maar ook de leerkrachten in de praktijk. Het zijn ook betrokken ouders, die zich ervan bewust zijn, dat ze hun kinderen voor een goed deel van hun kindertijd toevertrouwen aan leerkrachten. Het uitgangspunt voor het schrijven van dit boek is daarmee vastgesteld: het gaat om kinderen. Alleen het allerbeste onderwijs is dan goed genoeg. Dat is aanleiding om kritisch en onderzoekend te kijken naar onderwijs.

In het eerste hoofdstuk staan drie begrippen centraal: visie, mensbeeld en kompas. Die staan met elkaar in verbinding. Het mens- en daarmee maatschappijbeeld dat je hebt, bepaalt je opvatting over goed onderwijs. Zo ontwikkel je een visie. En je visie is je kompas, het geeft richting aan de weg die je wilt gaan en het onderwijs dat je wilt maken. In het tweede hoofdstuk gaat het om ethiek in het onderwijs. Ethiek stelt de vraag of we de dingen die we doen, ook goed doen. Er wordt gezocht naar een onderbouwing van goed onderwijs. We kijken naar de praktijkschool van John Dewey, waar het gaat om samen leren. We kijken ook naar de vorming van individuele kinderen en besteden daarbij aandacht aan deugdethiek.

Dan volgen drie hoofdstukken waarin ik onderzoek wat 'goed werk' is. In hoofdstuk drie staat de leerkracht centraal. Twee begrippen worden onder de loep genomen: excellentie en vakmanschap.

In hoofdstuk vier wordt goed werk verbonden aan de leerkracht samen met zijn collega's. Leerkrachten ervaren hun werk vaak eerst en vooral in relatie met hun klas. Dit hoofdstuk is een pleidooi voor een meer collegiale en collectieve praktijk. Het begrip professionele leergemeenschap staat hier centraal.

Hoofdstuk vijf gaat over professie. Iedereen praat over professionals en professie, maar wat betekent het eigenlijk? Hoe maak je het begrip professie concreet en hoe kun je professioneel handelen beschrijven? Welke keuzes maken leerkrachten als ze vorm willen geven aan goed professioneel handelen? In het hoofdstuk wordt gepleit voor collegiaal overleg over die keuzes in de vorm van 'goed werk gesprekken'.

In hoofdstuk zes wordt de rol van de leerkracht onderzocht. Is de leerkracht een onderwijzer, iemand dus die de weg wijst of meer een coach, iemand die leren faciliteert?

In hoofdstuk zeven komt een aspect van onderwijs aan bod, dat wordt aangeduid met het woord 'bildung'. Bildung gaat verder, waar de kennisbasis ophoudt. Mensen zijn deelnemer en schepper van de cultuur, maar dat moet je wel ergens leren. Bildung speelt daarbij een rol.

Hoofdstuk acht gaat over identiteitsontwikkeling. Een taak van onderwijs is kinderen te begeleiden op weg naar volwassenheid, zodat zij als volwaardige burgers kunnen deelnemen aan de maatschappij. In dit hoofdstuk onderzoek ik wat daar voor nodig is.

Hoofdstuk negen gaat over leren in de 21^e eeuw. Twee aspecten komen daarbij aan de orde: het belang van kritisch denken en hoe wij in onderwijs omgaan met het internet. Wat doen wij, gebruikers met internet, maar ook: wat doet het internet met ons, gebruikers?

Hoofdstuk tien behandelt reflectie. Waarom doen we het en hoe reflecteren we? In het hoofdstuk wordt voorgesteld reflectie te verbinden met levenskunst, vormgeven aan je leven. Als je je leven een beetje op orde hebt, wordt vormgeven aan goed onderwijs eenvoudiger. Het hoofdstuk sluit af met een aantal reflectie-oefeningen.

Tenslotte twee leesaanwijzingen:

- alle hoofdstukken van het boek zijn geschreven als verhalen, die je los van de andere kunt lezen.
- Het laatste hoofdstuk zou ook het eerste hoofdstuk kunnen zijn, het is de inleiding en de slotnoot. In dit hoofdstuk wordt de eenvoudige vraag gesteld: hoe wil jij leven en je bezigheden vormgeven?

Hoofdstuk 1 De waarde van een visie

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe een visie op je werk samenhangt met een visie op jezelf. Zo'n visie heb je nodig om je plaats te bepalen, zowel in je leven als in je werk. Dat gaat namelijk niet vanzelf. Heel vaak word je voor een dilemma geplaatst, waarbij de keuze nog niet zo makkelijk is. Ik beschrijf dat aan de hand van de discussie die vaak speelt: staat in het onderwijs het kind centraal of dat wat de maatschappij vraagt en nodig heeft? Hoe ga je daarmee om? Een visie op je werk kan dan helpen. Om daar meer zicht op te krijgen, neem ik je eerst mee in de geschiedenis van het onderwijs en de pedagogie. We gaan ongeveer honderd jaar terug in de tijd, toen belangrijke onderwijsvernieuwers nadrukkelijk de relatie legden tussen goed onderwijs en een rechtvaardige samenleving. Ze lieten zich bij hun visie op onderwijs leiden door opvattingen over rechtvaardigheid en een rechtvaardige samenleving. Je zou kunnen zeggen: het perspectief, dat ze hadden bij hun onderwijs was een goed leven

Daarna stel ik de vraag: hoe kijken wij nu naar onze eigen professionele praktijk? Hebben wij opvattingen over wat goed onderwijs is en hoe willen we dat vormgeven? Waar houden we dan rekening mee? Welke keuzes maken we? In dat kader introduceer ik de filosoof Charles Taylor. Hij heeft veel geschreven over morele keuzes maken in een tijd, waarin een morele oriëntatie niet vanzelfsprekend vastligt. Dat was vroeger anders. Hoe wij moesten leven, was veel meer voorgeschreven dan nu. We moeten het nu zelf bedenken. En dat maakt de vraag naar visie wel heel urgent: op welk kompas kun je nu varen bij het maken van keuzes?

Wat drijft leerkrachten?

Waarom werk ik eigenlijk in het onderwijs? Ik ben er als jongen van eenentwintig begonnen, heb daarna allerlei andere dingen gedaan, maar keerde steeds weer terug in de klas. Het liet me nooit los en ik werk er nog steeds. Blijkbaar trekt er altijd iets. Werken in het onderwijs, ik kom er niet los van. Als ik met onderwijscollega's praat, hoor ik vaak soortgelijke verhalen. En geloof me, het gaat dan nooit over de lange vakanties, een hardnekkig cliché dat bestaat buiten het onderwijs. Bij veel onderwijsmensen gaat het om een ideaal, dat als een

motortje het werken in de klas aan de gang houdt. Als je aan leraren vraagt wat goed leraarschap is, geven ze vaak aan dat het gaat om vakmanschap, je competenties beheersen. Maar als je dan doorpraat, gaat het vaak over andere dingen: enthousiasme, betrokkenheid bij de kinderen in je klas, een goed gevoel hebben bij je werk, het plezier dat je met kinderen kunt hebben. En eigenlijk zit daar vaak nóg iets anders achter. In dit hoofdstuk wil ik dat onderzoeken: wat drijft ze, die leraren? En welke rol spelen idealen en een visie daarbij?

Wat drijft leraren... Om daar kennis mee te maken, schets ik als voorbeeld, maar ook ter inspiratie een spannende periode in de onderwijs-geschiedenis: het eerste stukje van de twintigste eeuw. Het was de tijd van voortschrijdende industrialisatie, het ontstaan van grote arbeiderswijken bij de steden, de teloorgang van de kleine dorpsgemeenschappen, het ontstaan van de moderne economie en de enorme schaalvergroting van de industriële productieprocessen. De fabrieken hadden gespecialiseerde arbeidskracht nodig en de scholen werden geacht die te leveren aan deze arbeidsmarkt. De tegenstelling tussen kapitaal en arbeid werd scherper en scherper. In die tijd zien we een aantal belangrijke onderwijsvernieuwers, visionaire denkers en doeners, die nog steeds een inspiratiebron blijken te zijn in onderwijsland. Terugkijkend noemen we deze belangrijke beweging in de onderwijsvernieuwing: de reformpedagogiek. Door het beeld van deze mensen te schetsen, wil ik duidelijk maken, dat idealen en dromen, engagement en partij kiezen, nodig zijn om een visie op je werk te kunnen ontwikkelen. Wij zijn nog steeds schatplichtig aan deze pedagogen van honderd jaar geleden. Hun ideeën over de inrichting van het onderwijs waren altijd verbonden met ideeën en idealen over de inrichting van de samenleving. En daarmee is de uitdaging in dit hoofdstuk ook gesteld: hoe kijk jij tegen onderwijs aan...

Children are born with wings, teachers help them to fly.

Een tegeltjeswijsheid, waarvan ik de oorsprong niet kon vinden. Maar ik vond het zo treffend, dat ik het als motto voor dit boek heb gekozen. Kinderen hebben blijkbaar allerlei dingen in aanleg en de leraar mag helpen die te ontwikkelen. Je zou kunnen zeggen, die vleugels, dat gaat over levensdrang, de wil en de zin om te leven en opvoeders mogen kinderen daarbij de weg wijzen. Sommige kinderen hebben

in aanleg heel sterke vleugels, anderen blijven misschien wel fladderars, maar al die kinderen hebben er zin in, in leven en wij, de leraren..., wij mogen ze bij het leren leven een handje helpen.

In deze tegeltjeswijsheid wordt een keuze gemaakt: het kind gaat voor. Dat is minder voor de hand liggend dan je denkt. In maatschappelijke opvattingen over onderwijs zie je soms vreemde pendelbewegingen. Op het moment dat ik dit schrijf, 2014, lijkt het er soms op dat niet het kind voorop gaat, maar dat wat de maatschappij nodig heeft. Nog iets preciezer, dat wat de kenniseconomie vraagt. In die opvatting (tegenwoordig wordt dat met een containerbegrip als de neo-liberale opvatting van de maatschappij aangeduid) is onze samenleving een markt van vrije krachten, van vraag en aanbod, waarvoor we kinderen moeten toerusten. Dat doen we het beste door een gedegen kennisbasis mee te geven. Daarmee kunnen kinderen zich, als ze groot zijn, aanbieden op de arbeidsmarkt. We leren ze competenties aan, waarmee ze zich zo goed mogelijk staande kunnen houden. De plek waarop dat gebeurt heet niet toevallig *arbeidsmarkt*. Het is een plek waar je je arbeidskracht aanbiedt in ruil voor loon. Hier wordt voor het eerst in dit boek het woord competentie gebruikt. Het is in het Nederlands onderwijs een kernbegrip. Bij nader onderzoek betekent dat woord competentie drie zaken: kennis, vaardigheden en houding. De kennis en de vaardigheden lijken in het onderwijs belangrijker dan de houding. Immers, kennis en vaardigheden heb je nodig op de arbeidsmarkt. De houding bungelt er vaak een beetje bij. In dit hoofdstuk zullen we daarom wat extra aandacht vragen voor de betekenis van houding. Maar eerst de kennis en vaardigheden. Hoe beter je daarmee geëquipeerd bent, hoe groter je kans op een goede baan. Dat geschikt blijven voor de arbeidsmarkt gaat een leven lang door. Met nascholing en bijscholing houd je jezelf zo aantrekkelijk mogelijk voor de arbeidsmarkt. En zo zie je de contouren ontstaan van een samenleving als een markt met winnaars en verliezers. Die verliezers vormen daarbij een ongemakkelijke categorie, want wat moet je ermee? Ze zijn een kostenpost geworden en tsja, wie moet voor die kosten nu weer opdraaien? Een Franse onderwijspecialist in de Assemblée vroeg zich hardop af, waarom in Frankrijk zoveel mensen een hoge opleiding volgden. Waarom betalen we dat, we hebben laaggeschoolde arbeidskrachten nodig en we investeren in veel te hoog gekwalificeerd onderwijs, aldus deze politicus. Schoolkinderen worden dan beschouwd als

Hoofdstuk 2 Ethiek in de school

Vaak stellen mensen zich de vraag: hoe zal ik dit eens aanpakken? Soms doen ze dat bewust en in overleg. Vaak ook kiezen ze een aanpak op intuïtie. Maar intuïtief of bewust, ze zijn altijd wel op zoek naar wat ze de beste aanpak vinden. Wat bepaalt nu, wat ze de beste aanpak vinden...? Kortom, waardoor laten wij, mensen ons leiden om te komen tot goed handelen? Daarover gaat ethiek. In dit hoofdstuk onderzoek ik ethiek en welke rol ethiek in onderwijs kan spelen. Ethiek beschrijf ik eerst vanuit het perspectief van goed samenleven. Van de pedagoog John Dewey kunnen we leren, dat de school een samenleving in het klein kan zijn. De school is dan een oefenplaats voor het leven. Van de deugdethiek kunnen we leren dat het vormgeven en oefenen van het karakter daarbij een voorwaarde is. Er zijn dus twee vragen: wat is goed samenleven? En: wat heeft een kind nodig om te komen tot goed samenleven?

Dat is een oer-oude vraag in de pedagogie, die Aristoteles al stelde en die nu nog steeds wordt gesteld en op grote lijnen op dezelfde manier wordt beantwoord. Kijk maar naar het boek van Robert Marzano over 21^e-eeuws leren.¹ Hij beschrijft daar het begrip ‘conatieve vaardigheden’ en wat blijkt: deze conatieve vaardigheden passen heel goed bij een oude, beproefde ethische theorie: de deugdethiek van Aristoteles. Zo komen we in dit hoofdstuk tot de volgende omschrijving van ethiek: in de praktijk brengen van wederzijds respectvol leven en het oefenen van een intuïtie voor het goede. En daarmee is ook onze pedagogische opdracht gegeven.

Ethiek: wat je ook doet, doe het zo goed mogelijk

Bij ethiek wordt de vraag naar wat we het beste vinden op de volgende manier gesteld: wat is goed leven en hoe geven we vorm aan goed leven? De vraag naar de beste aanpak wordt dus in een bepaald perspectief gesteld: leidt deze aanpak tot een goed leven? Maar wat is dat? In een belangrijke korte aanduiding van ethiek heet het: een goed leven bestaat alleen samen met anderen in rechtvaardige instituties.²

¹ Marzano R. (2012). *Klaar voor de 21e eeuw*. Vlissingen: Bazalt.

² Dat is een heel korte definitie van ethiek, zoals beschreven door de filosoof Paul Ricoeur.

Het gaat in deze opvatting niet alleen om jouw goede leven, privé en los van anderen. Niet alles draait om jouw succes en jouw goede gevoel. En het gaat ook niet alleen om jouw overtuiging en jouw normen, die goed zouden zijn voor iedereen. Dat is een kwestie van gesprek. Je bestaat niet zonder anderen. Het goede leven van anderen is een taak voor jou, zou je kunnen zeggen en andersom geldt hetzelfde: ook anderen hebben die ethische opdracht. Je doet elkaar het goede leven aan. Waar zijn die anderen? Hier komt deel drie van deze beschrijving aan de orde: in rechtvaardige instituties. In deze opvatting van ethiek gaat het niet alleen om verbindingen tussen mensen, het gaat ook over de inrichting van de samenleving. Daarmee wordt het 'privé' (ik in relatie met de ander) publiek gemaakt: we leven met elkaar in maatschappelijke ruimte: de samenleving. Een goed leven in de publieke ruimte betekent dan, dat we met elkaar verantwoordelijk zijn voor een rechtvaardige samenleving. En dat houdt ook in dat we met elkaar overleggen over de rechtvaardige samenleving. De aandacht voor en het belang van democratisch burgerschap en burgerschapskunde in de school heeft alles te maken met deze opvatting van ethiek. Wij zijn medevormgevers en ook mede verantwoordelijk voor de publieke ruimte: de samenleving. Het aantrekkelijke van de beschrijving van Ricoeur is de helderheid: als het zelf en de ander elkaar wederzijds het goede aandoen, kan dat natuurlijk alleen maar in een omgeving die ook georganiseerd is op het goede: rechtvaardige instituties. Er is nog een aspect, dat Ricoeur niet noemt: goed omgaan met het andere, de planeet. Ook daar zou nog weleens sprake kunnen zijn van wederkerigheid. Als wij aan de planeet het goede doen, doet zij dat aan ons ook. Zo kunnen we de kern van ethiek goed samenvatten: zorg voor de ander, zorg voor rechtvaardige instituties en zorg voor het andere. En dan gaat het met onszelf ook goed. Dat willen we kinderen leren.

Als je de vraag 'Wat is goed samenleven?' aan jezelf stelt, luidt de vraag eigenlijk: hoe moet ik leven? Een zeer praktische vraag. Ethiek als een systeem van regels en voorschriften, met de achterliggende idee: als je je daar nu maar aan houdt, komt het wel goed, blijkt dan niet te werken. Je kunt je leven niet regelen aan de hand van een boek. De praktijk van het leven is juist vaak onvoorspelbaar en weerbarstig. En daarnaast, leven volgens de regels houdt geen rekening met opvattingen van anderen, die er wellicht andere regels op na houden. Er wordt

als je je alleen maar houdt aan regels die ooit zijn vastgesteld, ook geen goed antwoord gegeven op allerlei veranderingen in de wereld. Door toename van kennis verandert de wereld en ook onze omgang met de wereld en dus ook de ethiek. Ooit dachten de mensen dat de wereld plat was en de zon opging. Dat bleek een vergissing. Onze kijk op de wereld verandert steeds en daarmee veranderen ook de regels. 'Gestolde' regels bieden dus vaak geen soulaas. Een voorbeeld van nu: we wonen de wereld op dit moment in snel tempo uit en daarom gaan we diep nadenken over duurzaamheid en goede omgang met de planeet. Toen dat opgebruiken van de planeet geen belangrijk onderwerp was, was ook duurzaamheid geen thema voor de ethiek.

Ethiek is dus niet een systeem van regels, maar een zoektocht met elkaar, in een wereld, die steeds verandert. En net als de wereld verandert ook ons leven in de wereld: menselijke behoeftes veranderen, door media wordt de wereld steeds meer een 'global village', er worden steeds nieuwe dingen ontdekt, wapensystemen worden steeds gevaarlijker, de natuur gaat eraan, de kindersterfte wordt kleiner, mensen worden ouder, voetballers worden duurder, we weten steeds meer, we kunnen veel sneller informatie vinden, kortom, alles is in beweging. Mensen zoeken steeds weer hun weg in die veranderende wereld. In de ethiek wordt dan de vraag gesteld: hoe doen we dat zo goed mogelijk, met elkaar in rechtvaardige instituties? En deze vraag stellen we ons steeds weer. Zolang de omgeving verandert, veranderen wij en stellen we in allerlei vorm deze vraag: hoe richten we het leven zo goed mogelijk in?

Ook een leerkracht heeft een opvatting van goed leven. Hij heeft een visie op de wereld en de toekomst. Hij denkt na over de kwaliteit van het bestaan. En dat speelt mee in de manier waarop hij vorm geeft aan zijn vak. De leraar is niet een doorgeefluik van kennis, maar met zijn persoonlijkheid, waarden en idealen zet hij een stempel op het curriculum. In dit hoofdstuk is de te onderzoeken vraag dus: welk onderwijs geeft het beste perspectief op een goed leven en hoe geven we daaraan vorm?

De school als democratische werkplaats

Laten we kijken naar een voorbeeld: de praktijkschool van John Dewey. Die naam kom je vaker tegen in dit boek en hier wil ik iets zeggen over Deweys ideeën over onderwijs en (goed) leven. Het begint er al mee,

dat Dewey niet in onderwijs geloofde, waarbij de leerlingen worden volgestopt met alle belangrijke opbrengsten uit onze culturele geschiedenis. In onze tijd zou dit 'onderwijs als vaatjes vullen' grofweg een keuze betekenen voor onderwijs waarin het *doorgeven* van kennis centraal staat. De leerstof gaat voorop. De leerkracht besteedt veel aandacht aan de kennisbasis met daaraan gekoppeld onderwijs in de feiten van de culturele canon en zo maken we kinderen klaar voor het echte leven. Zo moet het niet, vond Dewey. Onderwijs dient aan te sluiten bij het leven van het kind en de ervaring van het kind. Het kind gaat voorop. En bij Dewey is dat nooit een kind alleen, maar altijd een kind tussen andere kinderen. Dat is wel een belangrijke keuze, dat een mens alleen in relatie met anderen bestaat:

the individual is always a social individual. He has no existence by himself. He lives in, for and by society, just as society has no existence, except in and through the individuals who constitute it.³

Dit sluit mooi aan bij het eerder door Ricoeur genoemde samenleven met anderen in rechtvaardige instituties.

Voor het onderwijs is de uitspraak van Dewey veelbetekenend. Niet de intellectuele vorming staat voorop, maar de mensvorming. En de school is daarbij een samenleving in het klein. In de school oefenen kinderen het leven in de maatschappij. Opvoeding is in deze opvatting voorbereiden en oefenen van het samenleven en volgens Dewey was dat oefenen in democratie. Daarbij moet je niet te eng denken over democratie. Dewey bedoelde daarmee niet zozeer het politieke systeem van bijvoorbeeld parlementaire democratie. Hij had het over samenleven, in de zin van verantwoordelijkheid leren nemen in het publieke domein. Ik denk dat hij eigenlijk bedoelde: vorm geven aan het goede leven met elkaar: 'a democracy is more than a form of government. It's primarily a mode of associated living, of conjoint communicated experience.'⁴

De rol van de leerkracht in de praktijkschool zou je kunnen beschrijven als bemiddelaar. De leerkracht staat tussen het kind en de cultuur, hij

3 Dewey J. (1903). *Ethical principles underlying education*. Vrij te downloaden op archive.org

4 Dewey J. (1916). *Democracy and education, an introduction to the philosophy of education*.